

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Cilt: 12 Sayı: 68 Yıl: 2019
www.sosyalarastirmalar.com
Issn: 1307-9581

Volume: 12 Issue: 68 Year: 2019
www.sosyalarastirmalar.com
Issn: 1307-9581

Doi Number:
<http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3838>

TARİHSEL SÜREÇTE TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASINDA ORTA ASYA VE TÜRKMENİSTAN'IN YERİ: BAĞIMSIZLIKTAN GÜNÜMÜZE TURKEY'S FOREIGN POLICY IN HISTORICAL PROCESS OF CENTRAL ASIA AND TURKMENISTAN'S PLACE: FROM INDEPENDENCE TO PRESENT

Khudaiberdieva NURBIBI*

Öz

Orta Asya 18. ve 19. yüzyıla Çarlık Rusya'sı ve Sovyetlerin yayılmacı politikaları ile işgal edilmiştir. Yaklaşık 75 yıl kadar süren Sovyetlerin dağılmasının ardından ortaya çıkan süreçte Türkiye ve Türk dış politika unsurları, Orta Asya'daki akrabalarıyla ilişkiler kurmak ve bölgede yeni bir nüfuz aktörü olmak üzere dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal öncülüğünde harekete geçmiştir. Bağımsızlıklarından itibaren Türkiye için bölge ülkeleri oldukça önemli görülmeyle birlikte ilişkiler beklendiği gibi istikrarlı olamamıştır. 1990'ların ilk yıllarında Türkiye'ye "ağabey" rolü verilmiştir. Sonraki yıllarda bölgesel gelişmeler, güvenlikçi politikalar, küresel oyun kurucuların etkileri, Türkiye'nin kendine has iç ve dış dengeleri nedeniyle arzu edilen gelişmeler sağlanamamıştır. 2000'li yılların başlarına kadar Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri ve Türkmenistan ile ilişkiler karşılıklı olarak istenilen seviyeye getirilememiştir. 2003 yılında Türkiye'de iktidara gelen Ak Parti hükümetleri ve başında bulunan R. T. Erdoğan dönemi ile yeniden başlayan temaslar 2007 yılında Türkmenistan Cumhurbaşkanı olan Gurbanguli Berdimuhamedov'un karşılıklı girişimleri ve liderliği ile güçlenmeye başlamıştır. Bu çalışmada Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik dış politikasına yön faktörlerin tarihi süreçteki gelişimine bakıldıktan sonra Türkmenistan özelinde bir araştırma ve inceleme yapılmıştır. Ayrıca Sovyetlerin dağılmasından sonra post-Sovyet dönemi ve sonrasında Orta Asya'da bağımsızlığını elde eden Türk cumhuriyetlerinden biri olan Türkmenistan'ın Türkiye dış politikasındaki yeri ve önemi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Türkmenistan, Orta Asya, Uluslararası İlişkiler, Dış Politika.

Abstract

Central Asia was occupied by the expansionist policies of Tsarist Russia and the Soviets in the 18th and 19th centuries. Soviet occupation continued for about 75 years. After the collapse of the Soviet Union, Turkey and the Turkish foreign policy has been moving elements. Turkey, build relationships with their relatives in Central Asia and has taken action under the leadership of President Turgut Özal period, including a new actor to penetrate the region. The newly independent countries have seen very important for Turkey. However, as expected, good relations with the new Turkish states in the region were delayed. Turkey in the early 1990s to the "big brother" role is given. In the following years, regional developments, security policies and global playmakers have made difficult effects. Turkey is the unique internal and external balances has led to a long time to get the desired development. Until the early 2000s, relations with the Turkic Republics in Central Asia and Turkmenistan could not be brought to the desired level. In 2003, the AK Party government came to power in Turkey, and R. T. Erdogan renewed contacts with Turkmenistan President Gurbanguly Berdymuhamedov began in 2007 with the strengthening of mutual initiatives and leadership. This study analyzed the development in Turkey after the historical aspects of the factors in the foreign policy process towards Central Asia, Turkmenistan has made a special investigation and research. In addition, after the breakup of the Soviet Union in the post-Soviet period and after obtaining its independence, Turkmenistan's place in Turkey's foreign policy in Central Asia is one of the Turkish republic and its importance was examined.

Keywords: Turkey, Turkmenistan, Central Asia, International Relations, Foreign Policy.

* Belarus Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Öğrencisi, e mail: nuriya.dzhan.09@mail.ru

GİRİŞ

Türkiye ve Orta Asya arasında kurulması düşlenen “birlik” fikrinin kökenleri, yirminci yüzyılın başlarında Enver Paşa’nın başını çektiği Türk etnik milliyetçiliğini güçlendirmek ve tüm Türk asıllı insanların/toplulukların/devletlerin ortak müştereklerde birliğini sağlamak üzere “Pantürk” fikrine dayanmaktadır. Ancak Osmanlı’nın yıkılması ve sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin, dönemin koşulları gereği Pantürk fikrinin desteklenememesi ve İkinci Dünya savaşından sonra Sovyetlerin bölgeye egemen olmasıyla bu fikirden tamamen vazgeçilmiştir. 1991’den sonra, yeni nesil yaklaşımlarla sadece tarihi müşterekler üzerinden değil dengeli ve stratejik işbirliği amacı üzerinden gelişen bir dış politika anlayışı ile Türk dünyasıyla yeniden ilişkiler kurulması anlayışı ve hedefi benimsenmiştir. Ancak Orta Asya’daki bu beş ülke ile sosyal, kültürel ve diplomatik anlamda ilişkiler kurulmuşsa da enerji, ticaret, ortak adımlar vb. gibi gelişmeler sığ düzeyde kalmıştır. Bunun da nedeni yeni kurulan cumhuriyetlerin “bağımsız” olmakla birlikte eski Sovyet mirasından hemen kurtulamamaları ve uluslararası güç dengeleri bakımından devlet başkanlarının görece Türkiye’ye karşı mesafeli yaklaşımlarıdır. Diğer yandan Soğuk Savaş yılları boyunca Türkiye’nin NATO üyesi olması nedeniyle Türki cumhuriyetlerle ilişkiler geliştirilememiştir. Bu durum Türkiye’nin yeni Türk Cumhuriyetleri ile olan stratejik ilişkilerinin gecikmesine neden olmuştur. İki binli yıllara gelindiğinde dünyadaki gelişmelerle birlikte 2003 yılında iktidara gelen Ak Parti hükümetleri bölge ülkeleri ile ilişkilere özel bir önem vermiş ve pek çok girişimde bulunulmuştur. İlişkilerin merkezinde 1990’lı yıllarda olduğu gibi “Türk” vurgusu ana unsur olmakla birlikte ekonomik faktörler önemli yer tutmaktadır. Türkiye ve Türkmenistan arasındaki ilişkilerin seyri 1990-2000 yıllar ve 2000 yılı sonrası durum ayrı ayrı dönemlere göre değerlendirilmektedir. Zira Turgut Özal ile başlayan süreç saha sonra hız kaybetmiş ve 1990’ların sonunda Türkiye ve Türkmenistan ilişkileri neredeyse donma noktasına gelmiştir. İlişkilerin yeniden canlanması 2000’li yılların başından itibaren mümkün olabilmiş hem Türkiye’nin hem de Berdimuhammedov’un yeniden başlatılması konusunda attığı adımlar etkili olmuştur.

1. TARİHİ SÜREÇTE TÜRKİYE VE ORTA ASYA İLİŞKİLERİNİN KÖKENLERİ

Türkmenistan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan’dan oluşan Orta Asya bölgesi geniş dağ sıraları veya okyanuslar ile belirlenmiş değildir. Orta Asya bir jeokültürel anlam içermektedir. Bu kültürel birlikteliğin ise Rusya bölgeyi doğrudan yönettiği dönemlerde dahi dışında kalmıştır. Bu sebeple Orta Asyalılığın bir noktada da Rusyasızlıktan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Orta Asya bütünleşmesi içerisinde de Rusya her anlamda öteki olarak görülmektedir. Fakat entegrasyon politikalarına hız verilmesi Orta Asya’yı Rusya’nın dahil olduğu bir alan yapmakta ve içerdiği kültürel kimliğe zarar vererek bölgenin varlığını da tehdit etmektedir. Rusya ve Orta Asya şeklinde bir bölgesel adlandırma mümkün olmayacağından ve Orta Asya’nın kültürel sınırlardan oluşmasından dolayı Rusya’nın bölgeye dahil olması mümkün değildir. Kazakistan ve Kırgızistan’da çeşitli nedenlerle yaşanan Rusya ile bütünleşme ve ileri işbirliği hamlelerinin tüm Orta Asya’yı etkileyemeyeceği de ortadadır. Çünkü Orta Asya’nın belirleyici güçlerinden Özbekistan Avrasyacı ve dolayısıyla Rusya karşıtlığını yayımlı potansiyele karşı korumaktadır (Gümüş, 2015, 43).

Bölgenin tarihi süreçteki adlandırılmasına bakıldığında Orta Asya’daki Rus işgali 1885 yılında tamamlandıktan sonra Rus kaynaklarında bölge için “Rus Türkistan’ı” ya da “Türkistan” terimleri kullanılmıştır. 1917’deki Bolşevik devriminden ve 1924 yılında Sovyet cumhuriyetlerinin kurulmasından sonra bölgenin adı Sovyet yazınında “Orta Asya” olarak kullanılmaya başlanmış ve bu tabir Batılı literatürde de kabul görmüştür. Ancak Türkiye ve bazı Batılı yazar ve akademisyenlere göre Orta Asya; Batı’da Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan Türkmenistan ve Tacikistan’ı kapsayan Batı Türkistan, doğuda ise Çin’deki Uygur Özerk Cumhuriyeti, Afganistan’ın kuzeyi ile İran’da Horasan’ı kapsayan Doğu Türkistan olarak kabul edilmektedir. Dolayısı ile Sovyet menşeli Orta Asya ifadesi esasında Türkistan Bölgesini kapsamamaktadır (Taşağıl, 2011, 193; Tanay, 2017). Ancak bu çalışmada bilinen hali Orta Asya terimi kullanılacaktır.

Yaklaşık 75 yıl Sovyet idaresinde kalan Orta Asya’daki Türk topluluk ve devletleri ile Türkiye arasında Türkiye’nin NATO üyesi olması, ABD merkezli politikalar izlemek durumunda zorunda olması ve Soğuk Savaşın doğası gereği ilişkilerin en az düzeyde kurulması nedeniyle kayda değer bir işbirliği ve paylaşım söz konusu olmamıştır (Çelik, 1969, 209). Ancak Türkiye’nin iç ve dış politikasında bölgede yaşayan Türk ve akraba topluluklara yönelik her zaman bir farkındalık ve sempati olmuştur. Nitekim Türk Düşüncesinde “Türk Dünyası” olgusu Enver Paşa’nın başını çektiği Türkçülük-Turancılık Akımı ile oldukça uzun yıllardır söz konusudur (Karakuş, 2013, 85). Turancılık Akımının ideolojik kökeninde bütün Türk kavim ve kollarını içine alan büyük bir “Türk Ülkesi” yani “ülkü” kast edilmektedir. Bu ülkünün başlangıç noktasında dünyadaki Türklerin varlığının ve öneminin ortaya çıkarılması ardından bahsi geçen “ülkü” nün

gerçekleştirilmesidir. Türk milliyetçiliğinin temellerini oluşturan bu düşünce Orhun Yazıtlarından Mustafa Kemal'e oradan da Enver Paşa ile 20. yüzyıl başlarına kadar gelen bir idealdir. 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye içerisinde bahsi geçen "ülkü" iç siyasette yeniden canlanmıştır. Ancak Türk milli kimliğinin ne olduğu ya da nasıl olması gerektiği konusunda ise mutabakat sağlanamadığı ifade edilebilir (Yıldırım, 2014, 74-75).

Tarihi müştereklerden doğan bağ ile Türkiye ve Orta Asya Türkleri arasındaki kurumsal nitelikli temaslar Sovyet sonrasında başlamıştır. Orta Asya'daki Türklere uygulanan 75 yıllık asimilasyon ve baskı ile birlikte bunların kendilerine has kültürel, toplumsal, tarihsel ve ekonomik dinamikleri nedeniyle kurulacak ilişkilerin seyri çok bilinmeyenli bir denkleme benzetilebilir. Zira bölge üzerinde hesapları olan diğer devletler de yer almaktadır (Özdemir ve Çakır, 2007, 33). Aras'a (2003, 209)'a göre "bir yanında 'eski' ve fakat 'eskimemekte ısrarlı vasi' sıfatıyla Rusya; bir yanında çok yakın tarihsel, kültürel ve soy bağları ile bağlı bulunan Türkiye; diğer bir yanında ise marjinal çıkışları ile hem ülke bütünlüğünü koruma ve hem de "dünya devleti" görünümünü pekiştirme gayretindeki İran gibi ülkeler yer almaktaydı." Bölgede dış güçlerin ekonomik, nüfuz, stratejik ve siyasi çıkar mücadeleleri söz konusu olmuştur. Özellikle hidro-karbon kaynakları ile enerji potansiyelinin kullanımında kendi menfaatlerine göre olmasını isteyen Rusya, İran, ABD ve Batı (daha son Çin eklenmiştir) rekabet etmeye başlamıştır. Bölge ülkeleri ise orta ve uzun vadede bağımsızlıklarının devam ettirebilmenin güvencesi olarak, bölge dışından güç merkezlerinin, vazgeçemeyecekleri ve hatta riske atamayacakları bir takım köklü yatırım ve genel olarak ilişkiler ağı oluşturmayı tercih etmişlerdir (Aras, 2002, 209-212).

Bağımsızlık sonrasında başlayan uluslararası rekabet sürecinde Türkiye'nin Orta Asya'daki dış politikası 1990'lı yıllarda soy bağı, sosyal ve kültürel eksenli başlamış ve daha sonra pek çok noktada ham Türkiye'deki hem de bölge ülkelerindeki iktidar veya yöneticilerin tutumlarına göre devam etmiştir. Türkiye ve Orta Asya Türk toplulukları arasındaki ilişkilerdeki bütünleşme düşüncesi tarihi süreçte dört ana fikir üzerinden gelişmiştir. Bunlar Cedit Hareketi, Sultan Galiyev ve Sosyalist Türkistan ile Basmacı Hareketi'dir.

1.1. Cedit Hareketi

Cedit Hareketi (Ceditçilik) Türk milli bilincinin geliştirilmesi ve dünya üzerindeki devletli ya da devletsiz tüm Türk halklarının bağımsızlık ve kendi iradelerini ortaya koyma mücadelelerinde önemli bir fikir hareketidir. Cedit Hareketinin ortaya çıkışında Osmanlı'nın dağılma ve yıkılma sürecine girmesiyle birlikte devletin ve devlet şahsında Türklerin kurtuluş reçetesi arayışı vardır. Buna göre Osmanlılık ve İslamcılık gibi düşünceler gayrimüslim toplumların kendi iddialarını besleyen bir ayrık durum ortaya koymuştur. Bu durum parçalanmayı hızlandırdığından geriye tek seçenek kalmıştır o da Türk milliyetçiliği ve Türklük ideali etrafında birleşmektir. Ceditçilik bir anlamda ilk Türk aydınlanması niteliğini taşımaktadır. Bir reform hareketi olarak 1800'lü yılların ikinci yarısından itibaren eğitim, dil, kültür ve sosyal yaşam gibi konularda bir yenileşme yani Ceditleşme ihtiyacı olduğu düşüncesi ile gelişmiştir. Bu hareket daha çok Rusya'da yaşayan Türk halklarının iktisadi yaşamlarındaki değişikliklere istinaden gelişen bir yenilik ve uyanış hareketi olup daha sonra Usul-ü Cedit Hareketi olarak Türk dünyasında yankı bulmuştur. Öncüleri tarihi sırası ile Abdülnâsir Kursâvi (1770-1814), Şihâbeddin Mercâni (1815-1889), Abdulkayyum Nasır (1824-1907) ve Hüseyin Feyizhâni (1826-1866) gibi aydın ve tanınmış şahsiyetlerdir. Hareketin güçlenmesinde ise en etkili isim fikirde, dilde ve işte birlik düşüncesini savunan Tatar düşünce insanı İsmail Gaspıralı'dır. Gaspıralı, 1881-1882 yılları arasında "Türk Birliği" ana temalı görüşlerini yaymak üzere "Şafak", "Tonguç", "Ay", "Kamer", "Güneş", "Yıldız", "Latail" ve "Hakikat" gibi adlarla neşriyatlar hazırlamış, ağırlıklı olarak dil sorunları üzerinde durmuştur. Daha sonra "Salname-i Türki" ve "Mirat-ı Cedit"(Yenilik Aynası) adlarıyla Türkçe olarak Müslümanlara yönelik eğitim sistemlerini, sağlık konularını, coğrafya olaylarını vb. anlatan bunlara ek olarak Rusya'daki İslâm toplumunu ve bunların modernleşme karşısındaki durumunu anlatan, Ruslar ve Türklerin eşitliğini savunan Rus dilinde "Russkoe Musulmanstvo" adlı üç eser yazmıştır. Gaspıralı, Rusya Müslümanlarının Tatar olarak nitelenmesine karşı çıkmış, Orta Asya'da Rusların yaptığı asimilasyon ve iskan politikalarına açıkça karşı çıkmıştır (Uzun, 2011; Abid, 2015, 117; İpek, 2016, 152; Kılıçoğlu, 2019, 83-84).

Rusya tarafından işgale uğramak ve sömürgeleştirilme, Ceditçiliğin halk nezdinde benimsenmesini sağlamıştır. Ceditçilik, Ruslar tarafından köleleştirmeye ve asimilasyona karşı bir idrak olarak görülmüştür. Bu sebeple de toplumsal yaşamda yenilik propagandası yapan hareket ilerleyen dönemlerde bir siyasi kalkışmaya dönüşmüştür. Siyasal harekete dönüşmesinde ise yine Gaspıralı'nın çok önemli bir payı bulunmaktadır. "Dilde, fikirde, işte birlik" mottosu siyasal niyetleri en belirgin şekilde ortaya koyan ifade olmuştur. Bu noktadan incelendiğinde Ceditçilik daha milli bir hareketmiş gibi görünse de İslami yanı daha baskındır. Ceditçilere göre Batı karşısındaki geri kalmışlık tüm İslam aleminin yozlaşmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple de Ceditçilik bir Türk-İslam hareketi olarak da nitelendirilmektedir.

Ceditçiliğin en önemli projesi olan Usul-ü Cedit okullarının Orta Asya'da da açılmaya başlamasıyla birlikte fikirler daha hızlı yayılmıştır. Gaspıralı'nın çabalarıyla birlikte Fergana'da 1890'da, Semerkant'ta 1893'te, Buhara'da 1900'de cedit okulları açılırken 1910-15 arasında 137, 1918 sonunda ise tüm Orta Asya'da 328 Usul-ü Cedit okulu eğitime başlamıştır (Çağatay, 2015, 35-37; Kılıçoğlu, 2019, 83-84). Rusların Pan-Slavizmine karşı ileri sürülen Jön Türkler gibi Osmanlı aydınları içerisinde de karşılık bulan Ceditçilerin Türk Birliği fikri Rusların yayılması ve Orta Asya'yı işgal etmesi ile Osmanlı'nın zayıflaması nedeni ile yeterince etkin olamamıştır.

1.2. Sultan Galiyev ve Sosyalist Türkistan

Bolşeviklerle işbirliği yapan Çarlık Rusyası'nın Müslüman/Türk halkları söz konusu olduğunda Mirsaid Sultan Galiyev akla gelen ilk isimlerden ve 1990'larda gerek Türkiye'de gerekse dünyada en çok tartışılan önderlerden biridir. Galiyev tartışmaları Galiyev'in kişi olarak kendisini aşmış, Galiyev savunduğu düşüncelerini ve Bolşevik devrim adına yaptıklarını yalnız başına değil, "yoldaşlarıyla" geliştirmiş ve gerçekleştirmiştir. Kimdir bunlar? Başta Molla Nur Vahidov, Neriman Nerimanov, Mustafa Suphi olmak üzere Bolşevik Müslümanlardır. Kavramların yeterince açıklıkla tanımlanmadığı ortamlarda, polemige çok açık "Galiyev kimdir?" sorusuna verilen yanıtlarda Galiyev, "sağcılar için solcu, solcular için sağa" olabilmıştır (Tellal, 2001, 106). Ceditçiliğin geliştiği sosyo-politik iklim içerisinde Çarlık Rusya karşıtlığı milliyetçilik ve bağımsızlık taraftarlarına en belirgin kaynak olmuştur. Bu kaynak devam eden süreçte bazı milliyetçi Rusya Müslümanı aydınının Bolşevikler yanında olmasını sağlamıştır. Çarlık Rusya'nın bölgedeki hakimiyetinin sona ermesi özerklik veya bağımsızlık için ön şart görülmüştür. Bu düşünce de bölge aydınlarının Bolşeviklerle hareket etmesini mümkün kılmıştır. Müslüman aydınlar, Bolşevikler ile sağladıkları birlikteliği ihtiyaç olarak nitelendirmiştir (Erdem, 2011, 86). Fakat Mirseyid Sultan Galiyev bu birlikteliğe komünizm fikrini benimsemesinden ötürü daha gönüllü yaklaşmıştır. Sultan Galiyev'in milliyetçiliği ve Rusları da içerisine alan anti-emperyalist bakış açısına rağmen ilerleyen dönemlerde ciddi asimilasyon politikaları uygulayacak olan siyasi hareket içerisinde bulunmasının birincil sebebi dönemin Bolşeviklerinin, Çarlık ile mücadele sırasında Türkler lehine fikirlere alan ve olanak sağlamasıdır. Bolşevikler bu dönemde açıkça Müslümanlara seslenerek "...inanç, örf ve adetleriniz, milli kültür yapılarınız dokunulmazdır, milli yaşamınızı dilediğiniz gibi özgürce kurunuz. Bu sizin kutsal hakkınızdır" demişlerdir. Bu sesleniş komünist veya değil Çarlık karşıtı tüm milliyetçileri hatta panislamist eğilimli insanları etkilemiştir (Çağatay, 2015, 36-38).

Bolşeviklerin Rusya genelinde mutlak iktidarı sağlama sürecinde Galiyev önderliğindeki Müslüman komünistler bir nebze de olsa amaçlarına ulaşmışlardır. İktidar içerisinde Bolşevikler ile birlikte adım atan Müslüman komünistler ilk dönemde Türkistan'da bölünmeyi engellemiş ve Turan hedeflerine ilerlediklerini düşünmüşlerdir. Olivier Roy tarafından "Lenin'in kısa süreli tavizi" olarak değerlendirilen bu periyot 1920'deki tasfiye süreci ile bitmiştir. Türk Komünist Partisi daha önce koptuğu Rus Komünist Partisi'ne katılmış ve Müslüman kelimesi yerine Doğu Halkları kullanılmaya başlanmıştır. 1922'de başlayan J. Stalin iktidarı ise son hamleleri gerçekleştirmiş ve başta S. Galiyev olmak üzere Müslüman komünist aydınlar Komünist Parti'den ihraç edilmiştir. Ardından Orta Asya için milli ve öz kültüre dayalı bir komünizm öngören Galiyev, rejim ve devrim karşıtı olarak nitelendirilmiştir (Çağatay, 2015, 36-38).

1.3. Basmacı Hareketi

Rusya'da Bolşeviklerin gerçekleştirdiği devrimin oluşturduğu kargaşa ortamında Orta Asya'da yeni gelişmeler yaşanmıştır. Bu hareket, Ceditçilikten ve Galiyevcilikten farklı olarak doğrudan Orta Asya'da oluşmuştur. 1917 yılında bölgede yapılan kongreler sonucunda Fergana ve güney Orta Asya'da hakimiyet sağlayan Türkistan Muhtar Cumhuriyeti ve günümüz Kazakistan topraklarında yer alan kuzey Orta Asya'da bulunan Alaş-Orda hükümeti kurulmuştur. Her iki hareket de gücün tesisinin ardından birleşme amacını güttüyse de özerkliği ön planda tutmuştur. Özerklik ve bağımsızlık tartışması dönemin Orta Asyalı aydınları için en hararetli çekişme konusu olmuştur. Fakat ilk zamanlarda Rusya içerisindeki iç savaş sebebiyle özerklik hamlesine güçlü bir yanıt veremeyen Bolşevikler, Ocak 1918'de Orta Asya'ya yönelik hareketine başlamıştır. Devrim için tüm imkanların kullanılarak Türkistan'daki özerk yapıların yıkılmasını şart gören karar ile ilk olarak bugün Rusya toprakları olan Kazakistan sınırındaki Orenburg işgal edilmiştir. Bu işgalin ardından ise Bolşevik güçleri Fergana vadisine ulaşarak Türkistan Muhtar Cumhuriyeti'ni yok etmeyi amaçlamıştır. Bolşeviklerin bu hedefi Şubat 1918'de Kokand'ın ele geçirilmesiyle birlikte gerçekleşmiş, Türkistan Muhtar Cumhuriyeti hükümeti yetkileri kaçmış, yakalananlar ise idam edilmiştir (Hayit, 2006, 44; Gümüş, 2015, 651).

Bu gelişmeler ve kırılan direnişten sonra Fergana ve o dönemin özerk yönetimi olan Buhara Emirliği Bolşeviklerin yeni hedefi olmuştur. Son nokta olan Orta Asya'nın güney ucundaki bu mücadele Orta Asyalıların "Milli Mücadele", Sovyetlerin ise "Basmacı Hareketi" olarak nitelendirdiği olayları başlatmıştır. Rusya'nın yayılması ve Orta Asyalı Müslümanların direnişi ile mücadele sertleşmiştir. Rusya tüm bölgeyi ele geçirmek üzere 1919 Ağustos ayında Türkistan cephesini açmış, kuvvetlerin başına ise Mikail Frunze'yi getirmiştir. Frunze ve Basmacılar arasındaki mücadele çeşitli görüşmeler, barış çağrıları ile devam etmiş, Türkistan Hükümeti reisi Muhammed Bek'in Ağustos 1921'de barışın tek şartının özerklik olduğunu ifade etmiştir (Çağatay, 2015, 37-39). Eylül 1921'de ağırlaşan Rus saldırıları Basmacı Hareketi'ne ivme kazandırmış ve Enver Paşa'da mücadeleye dahil olmuştur. Enver Paşa'nın Basmacı Hareketi'nin başına geçmesi Rusların aleyhine olmuş ve Moskova'yı yeniden barış çağrısı yapmak zorunda bırakmıştır. Basmacılar barış için Rus askerlerinin Türkistan'ı terk etmesi şartını ileri sürmüştür. 1922'de Enver Paşa'nın Ruslarca öldürülmesiyle Basmacı Hareketi zayıflasa da varlığını sürdürmüştür. Orta Asya'daki bağımsızlıkçı, silahlı bir birlik, beraberlik hareketi olan Basmacı Hareketi, Stalin tarafından "Orta Asya Türk cumhuriyetlerini Sovyet Rusya'dan ayırma girişimi" genel olarak da Ruslar, Türkistan İstiklâl Hareketi için "Basmaçestvo (Basmacı)" ifadesini kullanmışlardır (Çağatay, 2015, 37-39; Gümüş, 2015, 653).

2. SOVYETLER SONRASI TÜRKİYE VE ORTA ASYA

Öncelikle Türkiye-Orta Asya ilişkilerinin 1943'den itibaren NATO'da önemli bir yerinin olduğunu, bölge ilişkilerde NATO merkezli politikaların izlendiğinin bilinmesinde fayda vardır (Çelik, 1969, 209-210). 1985'te Gorbaçov'un "Glasnost" ve "Prestroyka" sı ile başlayan sürecin son bulması ve Sovyetlerin kıyıda sürede dağılması uluslararası camiada hazırlıksız bir gelişme olmuştur. Orta Asya cumhuriyetleri bağımsızlığa hazırlıksız yakalandıkları gibi Türkiye'de bu duruma hazırlıksız yakalanmıştır. Bu hazırlıksız yakalanış özellikle dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Anavatan Partisi iktidarının bölge hakkında bilgi, ilgi ve temas eksikliği nedeniyle sürdürülebilir temelleri olan ve stratejik bir dış politika üretememelerine neden olmuştur. Dönemin Kırgızistan Devlet Başkanı Asker Akaev'in Türkiye'yi "Türk cumhuriyetlere yol gösteren bir 'Seher Yıldızı'" (Yapıcı, 2004) olarak bir tanımlama yaparak ve beklentilerin düzeyini ortaya koymuştur. Turgut Özal Orta Asya'ya özel bir önem vermiş, hatta yaptığı Orta Asya seyahatinden dönüşünden sonra vefat etmiştir. Bu noktada açıklığa kavuşturulması gereken önemli ayrı söz konusudur.

Mihail Gorbaçov, Mart 1991 'de Sovyetler Birliği'ni yeniden yapılandırmaya çalışırken, Turgut Özal ülkeye resmi bir ziyarette bulunmuş, bu ziyareti sırasında Ukrayna, Azerbaycan ve Kazakistan'a kısa geziler yapmış, teknik ve ekonomik işbirliği anlaşmaları imzalamıştı. Buna rağmen Türkiye, Orta Asya'da Sovyet idaresinin sona ermesine hazırlıksız yakalanmıştı (Hale, 2003, 311-313). 19 Şubat 1988'de Azerbaycan'da halk mitingleriyle Sovyet idaresine karşı bir direniş başlamış, bu sürecin devamında 19 Ocak 1990 akşam saatlerinde Sovyet ordusu zırhlı ve ağır silahlarda araçlarla beş yönden Bakü'ye girmiş çok sayıda kişiyi katletmiş ve yaralamıştır. Yine bu dönemde Ermenistan ile Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ meselesinden dolayı çatışmalar yaşanmakta ve çok sayıda Azerbaycan asker ve vatandaşı katledilmekteydi. Yaşanan gelişmeler Türkiye'de de sivil protestolarla karşılanmıştır (YTB, 2018). Bu noktada üzerinde önemle durulması gereken bir ayrıntı söz konusudur. Azerbaycan'daki 19 Ocakta yaşanan olaylar devam ederken yaklaşık bir ay sonra Milliyet Gazetesinin iç sayfasında "Moskova'dan Özal'a Alkış" başlıklı olarak verdiği haberde dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal; "Azerbaycan'la aramızda çok kısa bir sınır var. O da Azerbaycan'a bağlı Nahcivan ile. Ermenistan'la sınırimız daha uzun. Aslında Azerbaycanlılar, Anadolu'daki Türk halkından çok İran Azerilerine yakındırlar. Bir başka fark daha vardır Mezheplerimiz ayrıdır. Onlar Şii'dir, biz Sünni'yiz, Sovyetler Birliğindeki Türkçe konuşan ya da Müslüman olan gruplara karışmak istemeyiz. Benzer diller konuşuruz, lehçelerimiz farklıdır" (Milliyet, 16.02.1990, 4) ifadesini kullanmıştır. Bu hadise hakkında bir dönem Özal hükümetlerinde Kültür bakanlığı görevi de yapmış olan Namık Kemal Zeybek Radikal Gazetesinin 20.11.2007 tarihli on-line sayısında bu ifade ile ilgili "Yıl 1991 idi. Rahmetli Başbakan Özal'a demiştim ki: 'Onlar Şii biz Sünni'yiz bize ne?.. İran ilgilensin' " dediniz ve Azerbaycan'ı küstürdünüz, gidip barışmalısınız!" şeklinde bir yazı yazmıştır (Radikal, 20.11.2007). Devletin en üst kademesinden yapılan bu beyanlar muhalefet tarafından eleştirilmişse de Türkiye'nin yanı başındaki özdeş millet olan Azerbaycan için "Onlar Şii biz Sünni'yiz bize ne?.. İran ilgilensin" ve "Sovyetler Birliğindeki Türkçe konuşan ya da Müslüman olan gruplara karışmak istemeyiz" ifadeleri, dönem itibarıyla Türkiye'nin Orta Asya'ya bakışını ortaya koymuş ve bölgedeki Türk toplumları için talihsiz bir mesaj olmuş, Türkiye ve Orta Asya Türkleri arasındaki kurulmasında ve temellendirilmesi büyük bir gaf mı? yoksa bilinçli bir mesaj mı? tartışmaları yapılsa da bu yaklaşım biçimi ve aksaklık bölgedeki Türk toplumları için elbette hayal kırıklığı olmuştur.

Türkiye, daha sonraki yıllarda bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri ile ilişkiler kurma yolunda yine Özal liderliğinde çabalara girişmiş ve Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetleri'ni tanıyan ilk ülke

olmuştur. O Tarihlerde ABD ve NATO merkezli dış politika izleyen ve edilgen konumda Türkiye'nin önceden tasarlanmış ve zamanı geldiğinde devreye alınacak bir Orta Asya politikası olmadığından rasyonel davranış yerine (Çelik, 1969, 209-210), hissiyata dayalı, derinliksiz ilişkilere yönelinmiştir. Kısa zamanda Türk dış politikasında gereken konumlandırmalar yapılarak çok kapsamlı ikili ilişkilere ağırlık verilmiş ve Özal'ın vefatına kadar bölge ülkeleri ile 140'tan fazla anlaşma imzalanmıştır. Ancak yapılan pek çok anlaşmanın yine duygusal unsurlara dayandığı, alt yapısı hazırlanmadan gerçekleştirildiği, bazen iç siyaset malzemesi yapıldığı ve bundan dolayı da beklentileri karşılamaktan uzak olduğu ifade edilebilir. Örneğin 1991-1993 yılları arasında hem Türkiye hem de Orta Asya'da siyasetlerin iç ve dış mecralarda "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne devası Türk yurdu" söylemini sıkça kullanılmıştır. Bu ifadelerin bir devlet politikası gibi lanse edilme Ceditçiler, Gaspıralı ve Basmacı Hareket'lerinin ülküsü olan Rusya karşıtlığı ve tam bir Türk Dünyası bütünleşmesi gibi gerçekleşmesi olanaksız ideallerin ileri sürülmesi Rusya, Çin ve Batı'yı ürkütünce, Türkiye geri adım atarak bölgede yumuşak güce yönelmeye başlamıştır (Yüce, 2009, 46; İşyar, 2009, 224).

Eylül 1991 'de cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Türkiye'yi ziyaret eden ilk Orta Asyalı devlet başkanı olmuştu ama bölgeye gönderilen iki heyet, Türkiye'nin bağımsızlıklarını ilân eden Orta Asya cumhuriyetlerini tanımasını tavsiye etmemişti. Türkiye'nin Azerbaycan'ı tanımasının ardından, 16 Aralık 1991 'de hükümet, yeni kurulan Türkiye Hükümeti bu cumhuriyetlerin tümünü tanımaya karar vermiş ve bunun ardından bölgede büyükelçilikleri açmıştı. Bu sırada Türk dışişleri bakanı, bakanlığın iç yapısını yeniden düzenlemiş ve bu şekilde Doğu Avrupa, Sovyetler Birliği ve Asya'nın diğer kısımlarıyla ilgilenen bölüm, Türki cumhuriyetlerle ilgilenen bir alt bölümle ikiye ayrılmıştı. Türkiye'nin bu Cumhuriyetleri tanımasının ardından Aralık 1991 'de, Türkmenistan Cumhurbaşkanı Sepermurad Niyazov, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslâm Kerimov ve Kırgızistan Cumhurbaşkanı Aşkar Akayev, Ankara'ya art arda ziyaretlerde bulunmuşlardı (Hale, 2003, 310-312).

Türkiye ve Orta Asya'da beş cumhuriyet ile kurulacak ilişkilere atılan somut adımlara bakıldığında bunlardan ilki Kasım 1992'de liderler veya temsilciler katılımıyla gerçekleşen anlaşmazlıkların giderilmesi başta olmak üzere karşılıklı ekonomik, siyasi ve sosyal işbirliğine hız kazandırmak üzere Ankara Deklarasyonu'dur. Bu gelişme, önemli bir adım olup Ankara'da tüm Türki devletlerin devlet başkanlarının katıldığı ilk "Türki Zirvesi" dir. Ancak gündem Orta Asya Hükümetleriyle önceden mutabakat sağlamadan daha çok görece realiteden uzak, abartılı beklentiler ve hissi tutumlarla atılan bir adımdır (Abdrakhmanova, 2011, 124). Deklarasyona göre ekonomik olarak teknoloji sahasında ve iletişim sektörlerinde, petrol ve gaz sanayilerinde işbirliğine gidilmesi kabul edilmiştir. Türkiye, Türkmenistan ve Kazak petrol ve doğal gazlarının kendi topraklarından geçirecek, Deklarasyonu ile Batı ülkelerine ulaşmayı hedefliyordu. Kazakistan başkanı ayrı anlaşma yapmayı kabul etmedi. Buna karşılık Türkmenistan, dönemin Başbakanı Süleyman Demirel ile petrol ve doğal gaz hatlarının Türk topraklarından geçeceği anlaşmayı imzaladı. Aynı sıralarda Türkiye'nin Orta Asya'daki Cumhuriyetleri daha da bağımsız hale getirme çabaları vardı. İran ve Pakistan ile işbirliğine giderek, Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'ı yanına alarak Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO)'nü kurdu. Kasım 1992'deki bu anlaşmaya gidemeyen Tacikistan da bu örgüte de fakto üye olarak katılmıştır (Çarıkçı, 1997, 768-769; Doğan, 1997, 805-807).

Abartılı beklentiler ve hissi tutumlarla adım atan Türkiye, Orta Asya Hükümetleriyle önceden mutabakat sağlamadan, Ankara'da tüm Türki devletlerin devlet başkanlarının katılacağı ilk "Türki zirvesi" gündemini hazırlamışlardı. Orta Asya gezisi sırasında Demirel, Türkiye'nin egemenliğinde olmamakla birlikte, bir tür "Türki milletler topluluğuna" ya da "bağımsız Türki devletler birliğine" atıfta bulunmuştur. Hale'ye (2003, 313-315) göre zirvenin sonunda "Ankara Siyasi Deklarasyonu" ya da "Ekonomik Deklarasyon" çıkması bekleniyordu. Ekonomik yönden Türk Hükümeti, serbest ticaretin önündeki engeller açılarak ve yeni taşımacılık sistemleri geliştirilerek, bir 'Ortak Türki Piyasası' kurulmasını ümit edilse de ilk Türki Zirvesi'nde beklenenlerin hiç biri olmadı. 1992 yılının sonbaharında Orta Asya'lı liderler bir araya gelerek, Türkiye'yle ilişkilerinin gerçekçi bir değerlendirmesini yapmışlar ve Pan-Türkist fikri benimsemeleri halinde Rusya'yla ilişkilerinde ciddi sorunlar yaşayacaklarını belirtmişlerdir. Rusya ise Orta Asya'daki ekonomik çıkarlarını korumak ve bölgede özellikle de Kazakistan'daki Rus etnik topluluk konusunda kaygılar taşımakta, Rusya'ya karşı Türkiye'nin Pantürkizmin öncüsü olması ihtimaline karşılık birlik oluşturması endişesiyle, "eski SSCB'nin tüm toprakları üzerinde istikrarın siyasi ve askeri garantörü" olma yolunda girişimlerde bulunmuştur. Ayrıca Rusya, Türkiye'nin girişimlerini aynı zamanda ABD ve NATO penetrasyonu olarak görmüştür. Nitekim yeni cumhuriyetlerin liderleri Ankara'da toplandıklarında cumhurbaşkanı Nazarbayev, dini ve etnik kriterlere göre gruplaşmaya karşı olduğunu ve Kazakistan'ın Bağımsız Devletler Topluluğunun diğer üyelerine karşı olan yükümlülüklerini yerine getirmesi kaydıyla ancak karşılıklı çıkar bağlamında bölgesel işbirliği planlarında yer alabileceğini açıkça belirterek Rusya'nın dışarıda bırakılmaması gerektiğine işaret etmiştir.

Daha sonra Türkiye ve ABD'nin himayelerinde Rusya ve İran'ı tedirgin eden, Ocak 1993'te Orta Asya bölgesel birliğinin kurulmasına karar verilerek, Akdeniz'den Doğu Sibirya'ya bütün Türk ve Müslüman toplulukları kapsayacak şekilde Türk kuşağı hedeflenmiştir. Bu birliğin hedefleri şunlardır; Türk topluluklarını Slav kültürleri baskısından kurtarmak, Türk topluluklarını Rusya ve Çin arasında sağlam jeostratejik konuma getirmek, Bölgesel ekonomik entegrasyonu sağlamak, Türk ortak pazarı kurmak, ancak buna İran ve Pakistan'ı da dahil etmek, Rusya, Türkiye ve Pakistan'ın yardımıyla stratejik savunma alanı yaratmaktır (Abdrakhmanova, 2011, 126). Türkiye'nin siyasi ve ekonomik beklentileri Orta Asya'daki beş devletin kapasitesinin çok üstüne çıktığı için hedefler tutturulamamıştır. Ayrıca dışarıdan ve bölgeden çok sayıda engelle karşılaşmıştır. Rusya'nın 1990'ların sonundan itibaren benimsediği Ayrasyacılık ve Yakın Çevre Politikası (Memmedli, 2012, 36-37; Erol, 2009, 20-21), ABD'nin bölge üzerindeki emelleri, Çin faktörü, Orta Doğu merkezli çok uluslu denge ve güç mücadelesi, bölge ülkelerinin kendi politikaları vb. Türkiye ile Orta Asya arasındaki işbirliği ve yakınlaşmayı istenilen seviyelerden uzak tutmuştur. Bununla birlikte Türkiye dışından oyuncuların özellikle petrol ve doğalgaz üzerinden oyuna katılmasıyla Orta Asya ülkeleri diğer devletlerle de ilişkilerini geliştirmeye başladılar.

Orta Asya Türk devletleri ile tereddütlü ve hazırlıksız bir şekilde yapılan başlangıcın ardından Türk politikası beklentilerin tam aksi yönünde ilerlemeye başladı. Türkiye'nin bu politikasını 1992 yılında batı politikaları, özellikle de Sovyetler Birliği'nin sona ermesinin ardından, İran'ın Orta Asya'daki iktidar boşluğundan yararlanarak İslâmî hareketleri yaymasını engellemesini isteyen Amerika Birleşik Devletleri teşvik etmişti. Süleyman Demirel başbakan sıfatıyla Şubat 1992'de Washington'u ziyaret ettiğinde başkan Bush kendisine, "Türkiye'nin bölgedeki ülkeler, özellikle de Orta Asya'nın yeni cumhuriyetleri için bir örnek olduğunu" söylemişti. Bu sırada bölgedeki başkentlere gezi düzenleyen ABD dışişleri bakanı James Baker yeni cumhuriyetleri, ekonomik ve siyasi gelişim konusunda "Türk modelini" benimsemeleri konusunda teşvik ediyordu. Aynı tür söylemleri İngiliz Hükümetiyle batı medyası da destekliyordu (Hale, 2003, 312-315). Ocak 1994'te Bakü'de gerçekleştirilmesi planlanan ikinci Türk Zirvesi, Rusya'nın Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'e yaptığı baskılar sebebiyle ertelenince Ekim 1994'te İstanbul'da yapıldığında (Babayeva, 2013, 39), devlet başkanları, Dağlık Karabağ sorununa barışçıl bir çözüm getirilmesi konusunda Birleşmiş Milletler önerilerini uygulamayı ve bölgenin petrol ve doğal gaz boru hatlarının Türkiye üzerinden geçirilmesi konusunda anlaşılarda (TASAM, 2008). Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te Ağustos 1995'te düzenlenen üçüncü Türk Zirvesinde, Türkiye'den çok Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan bölgesel işbirliği konusunda daha istekli olduklarını göstermişlerdir. Kaynak bakımından zengin durumda olan Türkmenistan gibi Orta Asyalı devletlerin Moskova yerine Ankara'nın gelmesine çekimser ve isteksiz kaldığı anlaşılınca (Erdoğan ve Çolakoğlu, 2015, 708), İslâm Kerimov'un ileri sürdüğü "büyük ağabey" den vazgeçilmiştir. Bölgede bulunan cumhuriyetler, ortak bir "Türk" kimliği oluşturmak yerine, mevcut kendi devlet sistemlerini meşrulaştıracak ayrı devlet kimlikleri ve sistemlerine sahip olmayı tercih etmişlerdir (Kırımlı ve Temiz, 2004, 448-449).

Derinlemesine entegrasyon idealiyle başlayan ancak çeşitli nedenlerle enerjisini kaybettiği için siyasi ve ekonomik birlik fikrinden vazgeçilince, Türkler gayretlerini bölgeyle kültür, ticaret, eğitim ve yatırım bağlarını geliştirmeye yoğunlaştırdılar. İlk olarak Türk liseleri ve üniversitelerine gidebilmeleri için her yıl 10.000 Orta Asyalı öğrenciye Büyük Öğrenci Projesi kapsamında burs verildi. Yabancı dışişleri bakanlıklarına bağlı olan ve 1992 yılında kurulan Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) şemsiyesi altında, teknik yardım, eğitim ve kültür işbirliği ve bölgedeki küçük sanayilerin geliştirilmesi gibi uygulamalar yürütüldü. Türk Milli Eğitim Bakanlığı, Orta Asya'da, ulusal dillerin yanı sıra Türkçe ve İngilizce eğitim veren okullar açılmıştır (Ergin ve Türk, 2010, 36). Ancak Fethullah Gülen'in başını çektiği ve daha sonra terör örgütü olarak tescil edilen "Fethullahçılar (FETÖ)" tarafından da bölgede tüm eğitim kademelerinde çok sayıda okul açılmıştır. Bu okulların tamamına yakını 15 Temmuz 2016'daki darbe teşebbüsünden sonra kademeli olarak Türkiye'nin talebi ve baskıları ile kapatılmış veya bulunduğu ülkenin Milliği Eğitim Bakanlıklarına devredilmiştir.

3. TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASINDA TÜRKMENİSTAN

3.1. 1991-2007 Arası Dönem

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya ve Kafkasya'da kendi Avrasyacılık ve Yakın Çevre Politikasını devreye koymak isteyen Rusya için zengin doğal kaynakları nedeniyle Türkmenistan özel bir sahiptir. Türkmenistan, geniş toprak varlığının yanında Avrupa'nın doğal gaz tedarikçisi olabilmesi, bu konuda Rusya'yı ikame edebilecek ölçüde kaynaklarını bulunması ve Hazar Denizi'ndeki petrol ve doğal gazın Basra Körfezi'ne taşınmasında geçiş ülkesi özelliğinden dolayı stratejik öneme sahiptir. Jeo-stratejik ve kaynak varlığı bakımından hassas durumda olan Türkmenistan tarafsızlık üzerine kurulu bir dış politika izlemeye çalışmış, 1991-2009 yılları arasında Saparmurat Niyazov'un (Türkmenbaşı) baskıcı ve katı tutumlu

otokratik yönetimiyle idare edilmiştir. Daha sonra devlet başkanı olan Gurbanguli Berdimuhammedov (14 Şubat 2007), demokratik geçişlere ve reformlara önem vererek selefi Niyazov'a göre daha dışa dönük ve uluslararası ilişkilere önem veren bir yönetim sergilemiştir (Berber ve Birdişli, 2012, 39). Türkiye ve Türkmenistan arasındaki ilişkiler de Niyazov (Türkmenbaşı) ve Berdimuhammedov olmak üzere iki devlet başkanı dönemi itibarıyla değerlendirilebilmektedir. Türkmenistan bağımsızlığını (27 Ekim 1991) ilan ettikten yaklaşık dört yıl sonra 12 Aralık 1995 tarihinde BM tarafından "Daimi Tarafsız Ülke" statüsüyle tanınmıştır. Bu statüye göre ülke topraklarında yabancı üs bulundurmama ve askerî ittifaklara katılmamaktadır. Türkmenistan'ı ilk tanıyan ülke Türkiye'dir (T.C. Dışişleri Bakanlığı).

Türkmenistan da nüfusun büyük bir bölümü Türkmenlerden oluşmaktadır. Türkmen nüfus oranı %81 olup geri kalan kısmını ise Özbek, Rus, Kazak, Tatar, Azeri, Ermeni ve diğerleri oluşturmaktadır. Toprakların büyük bir kısmı çöller ile kaplı olan Türkmenistan'ın sahip olduğu en büyük kaynak doğalgazdır. Doğalgaz bağımsızlık öncesi olduğu gibi günümüzde de Türkmenistan'ın en önemli gelir kaynağıdır. Türkmenistan doğalgaz rezervleri bakımından Rusya ve İran'dan sonra dünyada en önemli ülke konumundadır. Tarihsel olarak iki ülke, ideolojik farklılıkların yakınlaşmayı engellediği soğuk savaş politikalarının bir gereği olarak yirminci yüzyılda uzun bir süre birbirlerinden tamamen yalıtılmışlardır. Soğuk Savaşın sona ermesi ve SSCB'nin çökmesiyle birlikte, dünya siyaseti köklü bir değişime uğramıştır. Türkiye'de bu değişim döneminde yeni bağımsız olan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik önemli adımlar atmaya başlamıştır (Nezihoğlu, 1999, 46-47). Türkiye ile Türkmenistan ilişkiler, iki ülkenin büyüyen ekonomik gücünün yanı sıra bölgesel ve küresel meselelerde üstlendikleri aktif diplomatik girişimlere paralel olarak giderek gelişmiş ve ilerlemiştir. Türkmenistan, Avrasya'nın en hızlı gelişen ekonomilerinden biri olmasından dolayı bölgede giderek önem kazanmakta ve kendisini bölgenin bağımsız bir enerji oyuncusu olarak inşa etmektedir. Türk dış politikası bu potansiyele ve Aşkabat ile ilişkilere son derece önem verilmektedir (Kaçan, 2015, 104).

Türk dış politikasında bağımsızlıklarını kazanmalarından itibaren Orta Asya'daki Türk devletlerine özel bir verilmiştir. Bazı aksaklıklar ve siyasi gaflarla yanlış anlaşılmaları yaşansa da Türkiye için bu devletler dış politikanın ilk sırasında yer almıştır. Türkiye ve Türkmenistan ilişkilerinin iki dönem halinde değerlendirmek mümkündür. Birinci dönem ilişkilerin iyi başladığı ancak daha bozulduğu Saparmurat Niyazov dönemi (1991-2006) ikinci dönem ise 2007 yılından bu yana görevde bulunan Gurbanguli Berdimuhammedov dönemidir. Türkiye ve Türkmenistan ilişkilerinde asıl adımı atan ve ısrarcı olan taraf aslında Türkmenistan'dır. Bağımsızlıktan sonra Türkmenbaşı, Türkiye'ye yapacağı ziyaret öncesinde dönemin Türkmenistan Dışişleri Bakanı Avdi Kuliyev'in girişimleriyle gayri resmi olarak Türkmenistan'ın Türkiye'den taleplerini Milliyet Gazetesine verdiği bir röportaj ile ifade etmiş, her iki ülkenin kardeş olduğunu, Türkmenistan'ın Türkiye'nin deneyim ve kazanımlarından yararlanmak istediğini, kültürel, siyasi ve ekonomik alanda kalıcı ilişkiler kurmak istediklerini belirtmiştir. Daha sonra kalabalık bir heyetle bağımsızlıktan kısa bir süre önce 2 Aralık 1991'de ilk resmi ziyaretini Türkiye'ye yapan Türkmenbaşı'nı dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal havaalanında karşılamış, bu karşılamada Türkmenbaşı, ilk resmi ziyaretini sınır komşusu olan İran yerine Türkiye'ye yapmasının önemi vurgulamış "Biz Türkiye'nin dünyanın gelişmiş ülkelerinden birisi olmasına çok seviniyoruz. Burada Türkiye'de yapılanları öğrenmeye ve bu bilgileri Türkmenistan'a taşımaya geldik" demiştir (Sarı, 2018, 46-47). Bu gelişmeler uluslararası kamuoyunda yakından izlenmiş İngiliz The Guardian Gazetesi "Türk Dünyası ülkelerinin yüzlerini Türkiye'ye döndüğünü ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin dağılmasına neden olmakla suçlanmamak için ihtiyatlı davrandığını" ileri sürmüştür. Yunan medyası ise Türkiye'nin "yayılmacı politika" izlediğini ileri sürmüştür. ABD'deki New York Times gazetesi ise Türkiye ve İran'ın Orta Asya ve bölgedeki diğer Müslüman cumhuriyet ve toplumları kendi etki alanına almak için rekabete giriştiğini iddia etmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı; Sarı, 2018, 48).

Türkiye, uluslararası toplumda yükselen tepki, iddia ve ithamlar karşısında geri atmadan Orta Asya'daki diğerleri ile olduğu Türkmenistan ile ilişkileri de dış politikada devlet meselesi olarak görmüş, başta ilk tanıyan ülke olmakla kalmamış ardından ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla karşılıklı pek çok girişimde bulunulmuştur. Türkmenistan'ın bağımsızlığının ardından Özal ve Türkmenbaşı'nın girişimleriyle iyi ilişkiler kurulmuş ve artarak devam etmişse de Özal'dan sonra (1993) ilişkiler zayıflamıştır. Bu dönemde Türkiye'ni dış politikasında başlıca gündem maddesi haline gelen Orta Asya ve Türkmenistan ilişkileri diğer Türk cumhuriyetleri için de dikkat çekici ve örnek olmuş, dundan dolayı da Özal, Türkmenistan'da saygın ve özel bir yere sahiptir. Özal'dan sonraki duraklama dönemi liderler bazında ve izlenen politikalarına Türkmenistan'a ticaret için giden bazı Türklerin iş ve özel yaşamlarındaki olumsuz tutumlar da ilişkilerin olumsuz seyretmesinde etkili olmuştur. Diğer yandan Türkiye'nin Rusya'yla anlaşarak daha ucuz olan Türkmen gazını (Türkmenistan'ın başlıca gaz kaynakları "Hazar Denizi" ve "Amuderya Havzası"ındadır) almaması iki ülke arasındaki siyasal ilişkileri zayıflatmıştır (Kişi, 2011, 32). Bu gelişmelerle birlikte

Türkiye’de meydana gelen 3 Kasım 1996’da Türkiye’de pek çok siyasinin adı geçtiği mafya-siyaset ilişkilerinin ortaya çıktığı ve “Susurluk Kazası” olarak tarihteki yerini alan illegal bağlantıların deşifresinde olayda adı geçenlerden kumarhane baronlarından birinin Türkmenistan’da kumar otellerinin bulunması ve bu otellerin suç merkezlerine dönüşmüş olması (Yavan, 2015, 6) da bir etken olarak değerlendirilebilir. Türkiye ve Türkmenistan arasındaki ilişkiler Özal’ın vefatından sonra 1990’ların ortalarından itibaren 2000’li yılların başlarına kadar durma noktasına doğru azalmıştır. 2000 yılında gerileyen ilişkilerin canlandırılması için Milliyet Gazetesi’nden Sami Kohen’in “Gaz ve Politika” (01.04.2000) haberine göre dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, başlıca gerginlik meselesi olan Rusya-Türkiye arasındaki Mavi akım gaz projesinin “bu projenin sadece bir doğal gaz projesi olmadığını, bir prestij meselesi ve ayrıca siyasal bir konu olduğunu, projenin Avrupa ve Asya’yı birleştirici bir köprü olduğunu” beyan etse de eskiye dönüş mümkün olmamıştır. İlişkilerin zayıflamasında esasen, Türkiye’nin bölge üzerindeki stratejik hesaplarında hedef gerçekleştirme düzeyindeki başarısızlıkları, uluslararası alandaki edilgen yapısı ve Türk siyasilerinde düşük kapasiteli tutumları ile Türkmenbaşı’nın Türkiye için yaşadığı görece hayal kırıklığı ve yönetiminde sergilediği demokratik ilkelerle bağdaşmayan tutumlarının etkisi söz konusudur denilebilir.

Türkiye ve Türkmenistan arasındaki ilişkilerin soğumasına neden olan faktörler diğer yukarıda değinildiği gibi; Türk iş adamlarının olumsuz tutumları, eğitim alanında Niyazov’un dünya görüşü ile bağdaşmayan İslami eksenli okulların faaliyetleri bunların Türkiye tarafından güçlü bir şekilde desteklenmesi, Türkiye’nin 1990’lı yıllar boyunca ABD, Batı ve NATO merkezli politikalar izlemesi, Türkiye’nin Azerbaycan-Türkmenistan arasındaki Hazar petroleri konusunda Azerbaycan’a destek vermesi, Niyazov’un kendisine karşı yükselen muhalefetin Türkiye’yi örnek alması, Rusya-Türkiye gaz anlaşmaları (Mavi Akım Projesi) vb. 1990’ların ikinci yarısından itibaren soğumaya ve uzaklaşmaya neden olmuştur (Oğan, 2008; Aydın, 2018; Bahar, 2019, 469). Örneğin Ekim 1999’da Niyazov, dönemin Türk Enerji Bakanı Cumhuriyetçi Ersümer’i “basının önünde “Türk devlet adamları zaten kendi ülke ve milletlerinin çıkarlarını düşünmez” diyerek açıkça azarlamasından (Türk, 2010, 59) sonra iki ülke ilişkileri Türkiye’de Ak Parti hükümetleri ve de özellikle Türkmenistan’da 2007 yılında Berdimuhammedov iş başına gelinceye kadar derin dondurucuya kaldırılmıştır.

3.2. 2007 ve Sonraki Dönem

Türkiye’nin dış politikasında Türkmenistan’ın durumunu ve yerini daha geniş açıdan ortaya koyabilmek için Türkmenistan’ın dış politika amillerinin bilinmesinde fayda vardır. Türkmenistan’da genel olarak demokrasi ve devlet sistemindeki kurumsallaşma çabaları genellikle ekonomik kalkınmadan sonra gelmekte ve dış politikada lider merkezli bir anlayış söz konusudur. Diğer yandan elinde zengin doğal kaynakları olsa da askeri güç bakımından zayıf ve coğrafi olarak küçük olan (topraklarının %70’ten fazlasını Karakum Çölü oluşturmaktadır) ülke uzun yıllar Sovyet idaresinde geçirdiği yılların verdiği kaygı ile ilhak, işgal veya benzeri bir durum yaşama endişesiyle tüm uluslararası mecralarda tarafsız kalmayı yeğlemiş, güvenlik eksenli dış politikaya önem verilmiş, Türkiye’de bu tarafsızlık tutumu içerisinde yer almıştır. Zira Türkiye’nin merkeze alındığı bir Orta Asya ve Türki devletler eko sistemi zaten gözlerin çevrili olduğu dünya kamuoyunun stratejik hesaplara girerek bölgede bir karışıklık türetmesinden çekinilmiştir. Bu yüzden Türkmenistan 1990’lı yıllar boyunca sürdürülebilir bir bağımsızlığı oturtmak için Rusya eksenli ya da Rusya’nın tepkisinden çekinen bir dış politika izlemiştir. Örneğin post Sovyet döneminde Rusya, “Bağımsız Devletler Topluluğu” nun ana unsuru olarak görülmüştür.

Berdimuhammedov’un iş başına gelmesi ile birlikte Türkmenistan’da geçmişe göre daha demokratik ve ılımlı bir yönetim sergilenmeye başlanacağı sinyalleri verilmiş, dünya ile daha fazla temas kurmak ve kapalılık ya da izolasyondan çıkmak üzere bir açılım sürecine girilmiştir. İki ülke arasında yeniden başlatılması hedeflenen ilişkiler Türkiye’nin girişimleri ile başlamıştır. Bu kapsamda dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül 5-7 Aralık 2007 tarihlerinde Türkmenistan’a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Ziyaretin amacı karşılıklı ekonomik, ticari ve sosyal işbirliklerinin yeniden başlatılması ve geliştirilmesidir. Bu kapsamda “Hükümetler arası Türk-Türkmen Komisyonu Kurulmasına Dair Anlaşma” imzalanarak yeni bir dönüm noktası oluşturulmuştur. Bu tarihten itibaren başta Türk inşaat ve tekstil şirketleri olmak üzere pek çok sektörde ticari ilişkilerin geliştirilmesine yönelik alt yapı inşa edilmeye başlanmıştır (Budak, 2015, 2-3). Ancak Berdimuhammedov, selefi gibi başlangıçta Türkiye’ye karşı mesafeli bir duruş sergilemiştir. Örneğin 2008’de Berdimuhammedov söz vermesine rağmen 2-3 Ekim 2009’da dokuzuncusu Nahçıvan’da düzenlenen ve Türkiye’nin girişimiyle başlatılan “Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi”ne katılmamıştır (Türk, 2010, 59).

Türkiye ve Türkmenistan arasındaki ilişkiler, iki ülkenin arasını açılmasına neden gaz transferi ve alımı konusu üzerinden yeniden canlandırılmak istenmiştir. Demirel’in de dediği gibi, Türkmenistan yerine Mavi Akım Projesi’nin öne alınması aslında siyasi, bölgesel stratejiler ve küresel enerji konseptinin bir

sonucudur. Nitekim daha sonraki yıllarda (özellikle 2005'ten itibaren) Türk dış politika yapıcılarının kararlı tutumları, seçenekleri artırma ve bölgesel dengelerde aktif olma gayretlerinin bir sonucu olarak Türkiye'nin "Türk Cumhuriyetleri'nin özellikle Türkmenistan'ın sahip oldukları doğal kaynakların Rusya'nın kontrolünde olmasının, bu devletlerin siyasi ve ekonomik olarak yine Rusya'ya bağımlı olmaları anlamına geldiği" tezi ve "Hazar Denizi bölgesindeki petrol ve doğalgaz kaynaklarının Türkiye üzerinden dünyaya açılması, Türkiye'nin de bir enerji köprüsü haline gelerek ve stratejik dengelerin değiştirilmesi" yolundaki gayretleri iki ülkenin ticari olgular üzerinden yeniden yakınlaşmasında önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir (İğdir, 2006, 58).

Ancak Niyazov, ölümünden kısa bir süre önce (Eylül 2006) Rusya ile 2028'e kadar geçerli olacak Rusya'ya sevk edilecek doğalgaz miktarı ve fiyatını kapsayan "Türkmen Gazını Ruşlatıran" bir anlaşma imzalamışsa da Türkmen doğalgazını Rusya'ya taşıyan ana boru hattına yapılan bir sabotaj neticesinde patlama olmuş bu olay Türkmenistan'a ayda yaklaşık bir milyar dolara mal olmuştur. Olayın ardından Rusya'ya doğalgaz sevkiyatını durdurulmuştur. Kısa bir süre sonra Temmuz 2008'de başlayan ve Berdimuhamedov'un projesine büyük destek verdiği Türkmenistan-Çin gaz boru hattı açılışı 14 Aralık 2009 yapılmış, açılışa Berdimuhamedov ile birlikte Çin Devlet Başkanı Hu Jinto, Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev de katılmıştır (Yılmaz, 2011, 97). Ancak uluslararası camiada farklı yorumlara neden olan gelişmeler karşısında Türkmenistan, Rusya ile arasındaki asimetric ilişkiden zarar görmemek için kalkınma stratejisine ve bu stratejinin temel aracı olan çok yönlü boru hatlarının inşasına önem vermektedir. Bu amaçla öngörülen dört projeden biri İran ve Türkiye üzerinden doğalgazın Avrupa pazarlarına ulaştırılması olmuştur. Diğer yandan Ukrayna'da yaşanan kriz ve Rusya ve AB arasındaki gerilim yeni arayışları desteklemiş, bu da Türkmen gazının önemini artırmıştır. Bu nedenle Türkiye'nin merkezine yerleştiği TANAP, TAPI, Trans-Hazar Boru hatları gibi projeler önem kazanmıştır (İsmayılov ve Budak, 2014, 29-30).

Türk dış politikasında Türkmenistan, karşılıklı "kazan kazan" mantığı üzerinden ekonomik fırsat penceresi olarak mı? yoksa daha önce de ifade edildiği gibi geçmişten gelen tarihi bağları geleceğe taşımak üzere kalıcı temellere oturtacak stratejik bir yapıda mı gelişmektedir? sorusu pek çok çalışmada konu edilmektedir. Berdimuhamedov sonrasında yeni bir dönem başlamış, geçmişte yapılan hatalar, anlaşmazlıklar ve zayıflayan ilişkilerin onarılarak geleceğe ekonomik ve stratejik hedefler Türk dış politikasında yeniden düzenlenmiştir. Özellikle Ak Parti'nin Türkiye'de 2003 sonrasında iktidara gelmesi ile birlikte R. T. Erdoğan ve ekibi Orta Asya ve Türkmenistan konusundan yeni bir sayfa açmak üzer Türk dış politikasında eksen değişikliklerine gitmiştir. Bu yeni dönemi Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği başkanı R. Hisarcıklıoğlu "Türkiye ile Türkmenistan arasında yeni dönem" olarak niteleyerek "Türkiye ve Türkmenistan bölgede lider aktörleri" olduğunu vurgulamıştır (MÜSİAD, 2012, 46). Bu yeni dönemde Türk dış politikası ekonomik ve sosyal anlamda Türkmenistan ile ilişkiler önem vermiş, Berdimuhamedov'un devleti kurumsallaştırma, ekonomik ve sosyal alanda atmayı planladığı reformlarda önemli destekler verilmiştir.

Türkiye'nin doğrudan yatırımlar bakımında Orta Asya'da Kazakistan'dan sonra pek çok alanda en fazla gittiği ülke Türkmenistan'dır. Yeni süreçte Türk devletlerine "örnek ülke" misyonu giriş yaptığı Orta Asya'da ile dış politikasını 2023 hedeflerine göre konumlayan Türkiye, Kazakistan devlet başkanı Nursultan Nazarbayev'in (Aksakallı) teklifi ile 1992'de Türk Konseyi'nin temellerinin atılmasına katkı vermiştir. Türk Dili Konuşan Ülkeler arasındaki dayanışmanın artırılması ve yeni işbirliği imkanlarının yaratılmasını amaçlayan Türk Konseyi tarafından desteklenen işbirliği projelerinin siyasi ve ekonomik uzamı 21 Kasım 2008 tarihinden bu yana "Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPAA)" olurken 1993'ten bu yana kardeş ülkeler arasındaki sosyal ve kültürel ilişkileri pekiştirme girişimleriyle TÜRKSÖY, daha fonksiyonel nitelikte ilerlemektedir. Ryskulova'ya (2017, 65) göre "bölge ülkelerinin Türk Konseyi, TÜRKPAA ve TÜRKSÖY kapsamında varılan ortak çalışmalara katılım düzeyi de söz konusu projelerin faaliyet alanlarının genişliğini belirlemektedir. Örneğin, Türk devletleri olmalarına rağmen Türkmenistan ile Özbekistan'ın Türk Konseyi ve TÜRKPAA'ya taraf olmamaları, kuramların işbirliği alanlarından kaynaklanan politik sebeplere işaret ederken, tarihsel ve kültürel bağımsızlığa hitap etmekle TÜRKSÖY, Orta Asya Türk devletlerinin yanı sıra Rusya Federasyonu içerisindeki Türk cumhuriyetlerini ve Gagavuzya, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetini de kapsayacak geniş bir faaliyet alanı bulabilmiştir."

Türkiye'nin Türkmenistan'a yönelik dış politikasında ikili ilişkilerin de ötesine geçerek Türkmenistan'ın dünya ile entegrasyonuna katkı verilmesi de benimsenmiştir. Bu kapsamda Türkiye, geçmişi uzun yıllara dayanan AB ve ABD ilişkilerindeki deneyimleri ile uluslararası ekonomik ve siyasi ve sisteme adaptasyonu için Türkmenistan'a (Örn. AGİT, ECO, İslam Konferansı Örgütü) katılımında ve NATO'nun "Barış için Ortaklık" programına dahil edilmesinde önemli rol oynamıştır. Uluslararası finansal örgütlerle (Örn. Dünya Bankası, IMF, Asya Kalkınma Bankası, İslam Kalkınma Bankası vb.) kurulacak ilişkilerde destekleyici olmuştur. Türkmenistan'a uluslararası yatırımcı ve ekonomik aktörlerin yatırım

yapmasında Uluslararası Ekonomik Forum toplantılarında, enerji kaynaklarında ihracat yöntemlerinin geliştirilmesinde ve yollarının çeşitlendirilmesinde, bölge dışındaki ülkelerle olan ticaretin geliştirilmesinde, AB'nin ve uluslararası yatırımcıların programlarında (Örn. INOGATE, TRACECA, Bakü İnisiyatifi vb.) yer almasında, AB ile Türkmenistan arasında sivil ve diplomatik işbirliğinin geliştirilmesinde ekonomik bakımdan Rusya'nın kontrol araçlarının etkisinde altında kalmamak üzere özellikle boru hatları seçeneklerinin ortaya konulmasında (örn. Trans-Hazar Projesi), Hazar Havzasında Türkiye "koridor ülke konumu" ile Azerbaycan ve Türkmenistan yakınlaşmasının inşa edilmesinde oldukça ciddi destek ve yönlendirme yapmıştır (Atayev, 2014, 150). Türkiye'nin dış politikasında Türkmenistan'a verilen önem ve gelişmelerin seyrini ortaya koyabilmek üzere iki ülke arasındaki ilişkilere yön veren başlıca gelişmeler Türkiye Dışişleri Bakanlığı kayıtlarına göre kronolojik sıra ile bağımsızlıktan günümüze değin aşağıda Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Türkiye ve Türkmenistan Arasındaki İlişkilerin Seyri (1991-2019).

Tarih	Gelişme
02-06 Aralık 1991	Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın Türkiye ziyareti
02-03 Mayıs 1992	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Türkmenistan ziyareti
09-10 Mayıs 1992	Türkiye Cumhuriyeti Başbakan T. Süleyman Demirel'in ECO(Ekonomik İşbirliği Teşkilatı) toplantısı kapsamında Türkmenistan ziyareti
20 Haziran 1992	Türk Dili Konuşan Ülkeler Kültür Bakanları Toplantısı münasebetiyle Türkmenistan Kültür Bakanı Aşir Murat Mamiliyev'in Türkiye ziyareti
09 Haziran 1992	Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın "Turkey Forum" toplantısı için Türkiye ziyareti
1992 yılı	Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanı İsmet Sezgin'in Türkmenistan Ziyareti
1992 yılı	ECO Zirvesi kapsamında Türkmenistan Devlet Başkanı Türkmenbaşı ve beraberindeki heyetin Türkiye ziyareti
28 Ekim 1992	Ankara Zirvesi'ne katılmak üzere Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın Türkiye ziyareti
14-16 Mart 1993	Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş'in Türkmenistan ziyareti
11-13 Nisan 1993	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Türkmenistan ziyareti
22 Nisan 1993	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın cenaze töreni için Türkmenistan Meclis Başkanı Sahat N. Muradov ve beraberindeki heyetin Türkiye ziyareti
05-07 Temmuz 1993	ECO Zirvesi münasebetiyle Türkmenistan Devlet Başkanı Türkmenbaşı'nın Türkiye ziyareti
01-04 Eylül 1993	9. İSEDAK(İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi) Toplantısına katılmak üzere Türkmenistan Başbakan Yardımcısı Murat Saparov ve beraberindeki heyetin Türkiye ziyareti
09-11 Haziran 1994	KAİK (Kaza İnceleme ve Araştırma Kurumu) Toplantısına katılmak üzere Türkmenistan Başbakan Yardımcısı Boris Şihmuradov'un Türkiye ziyareti
19-21 Haziran 1994	Türkmenistan Devlet Başkanı Türkmenbaşı'nın Türkiye ziyareti
25-27 Ekim 1994	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Türkmenistan Ziyareti
18 Ocak 1995	Türkmenistan Devlet Başkanı Türkmenbaşı'nın Türkiye ziyareti
20 Nisan 1995	TBMM kuruluş yıldönümüne katılmak üzere Türkmenistan Meclisi Başkanı Sahat N. Muradov'un Türkiye ziyareti
30 Nisan 1995	Türkmenistan Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Boris Şihmuradov'un Türkiye Ziyareti
18 Ağustos 1995	Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Tansu Çiller'in Türkmenistan ziyareti
12 Şubat 1996	Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın Türkiye ziyareti
27 Aralık 1997	Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Mesut Yılmaz'ın Türkmenistan Ziyareti
24 Mart 1997	Türk Cumhuriyetleri Gezisi kapsamında TBMM Başkan Mustafa Kalemli'nin Türkmenistan ziyareti
13 Mayıs 1997	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Türkmenistan ziyareti
17 Ekim 1999	Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Cumhuriyetçi Ersümer'in Türkmenistan Ziyareti
18 Kasım 1999	AGİT Zirvesi'ne katılmak üzere Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın Türkiye ziyareti
28 Mart 2000	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Türkmenistan ziyareti
18 Şubat 2001	Türkiye Cumhuriyeti Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Devlet Bahçeli'nin Türkmenistan ziyareti
24 Aralık 2006	Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın cenaze törenine katılmak üzere Türkmenistan ziyareti
20 Nisan 2014	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün, Atçılık Bayramı kutlamaları münasebetiyle Türkmenistan'a bir ziyareti
12 Haziran 2014	Türkmenistan Devlet Başkanı Berdimuhamedov'un Ankara'ya resmi ziyareti ve Türk Konseyi IV. Zirve toplantısına katılması
09 Temmuz 2014	Berdimuhamedov'un yeni seçilen 12. Cumhurbaşkanı R. T. Erdoğan'ın yemin törenine katılmak üzere Türkiye ziyareti.
06-07 Kasım 2014	Cumhurbaşkanı R. T. Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı sıfatıyla Orta Asya bölgesine ilk resmi ziyaretini Türkmenistan'a yapması,
03-04 Mart 2015	Türkmenistan Devlet Başkanı Berdimuhamedov'un 6. Uluslararası Türkmenistan Yatırım Forumuna katılmak ve resmi temaslarda bulunmak Türkiye ziyareti
24 Nisan 2015	Çanakkale Kara Savaşlarının 100. yıldönümü vesilesiyle düzenlenen etkinliklere iştirak etmek üzere, Berdimuhamedov'un Türkiye ziyareti
07 Ağustos 2015	Resmi bir görüşme yapmak üzere Berdimuhamedov'un Türkiye ziyareti
12 Aralık 2015	Cumhurbaşkanı R. T. Erdoğan'ın Türkmenistan'ın Tarafsızlığının 20. yıldönümü vesilesiyle tarihinde Aşkabat'ta düzenlenen "Tarafsızlık Siyaseti: Barış, Güvenlik ve Kalkınma Adına Uluslararası İşbirliği" konferansına katılması

01 Mart 2017	İslamabad'da düzenlenen 13. EİT Zirvesinde Cumhurbaşkanı R. T. Erdoğan'ın ve Berdimuhamedov'un başbaşa görüşmesi
28 Ocak 2015	Türkmenistan'a Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun katıldığı Türkiye-Türkmenistan-Azerbaycan Dışişleri Bakanları Üçlü toplantısı
29 Ekim 2016	Türkmen Dışişleri Bakanı Meredov'un Cumhuriyet Bayramı için Türkiye ziyareti ve Cumhurbaşkanı R. T. Erdoğan tarafından kabul edilmesi ve Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile görüşmesi
05-07 Mayıs 2015	TBMM eski Başkanı Cemil Çiçek'in Türkmenistan'ı ziyareti
08-11 Ekim 2018	Türkiye'de Antalya'da düzenlenen Avrasya Ülkeleri Parlamento Başkanları 3. Toplantısı'na Türkmenistan Meclis Başkan Yardımcısı Kasımgüli Babayev katılması,
02 Mayıs 2018	Türkmenbaşı Limanı'nun açılış törenine Türkiye Türkiye'den başında bakanlarında olduğu bir heyetin katılmak üzere Türkmenistan'a ziyareti,
03 Mayıs 2018	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) Ulaştırma Bakanları Toplantısına Türkiye Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanı başkanlığında bir heyetin katılımı,
08-09 Kasım 2018	Türkiye Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanının Türkmenistan ziyareti ve Devlet Başkanı Berdimuhamedov tarafından kabul edilmesi ve mevkidaşı Meredov ile heyetlerarası görüşmesi,
28 Kasım 2018	Türkiye Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Mehmet Cahit Turhan'ın Türkmenbaşı kentinde düzenlenen "Ulaştırma ve İşbirliği Bakanları Uluslararası Konferansı"na katılması,
15-17 Aralık 2018	Türkiye'den 53 firmanın katıldığı 9. Türk İhraç Ürünleri Fuarının açılış törenine Türkiye Ticaret Sayın Ruhsar Pekcan da katılması,
13 Mart 2019	İki ülke arasındaki siyasi istişare ve ilişkilerin geliştirilmesine hız kazandırmak üzere iki ülke Dışişleri Bakanlıkları arasındaki toplantının Ankara'da gerçekleştirilmesi.

Kaynak: T. C. Dışişleri Bakanlığı.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni süreç Türkiye'yi uluslararası toplumun ilgi odağına haline getirmiştir. 19. yüzyılın başından itibaren uluslararası alanda etkin güç ve politikalarda söz olamayan Türkiye için Orta Asya yeni bir başlangıç anlamına gelmekteydi. Sovyet idaresinin sona ermesiyle birlikte daha önce neredeyse hiçbir temasın olmadığı Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan'ın bağımsızlıklarını elde etmeleri ile birlikte Türkiye'nin de dahil olmak üzere girişimler başlattığı yeni bir süreç başlamıştır. Bu yeni süreç uluslararası camiada Orta Asya'da yeni bir "büyük oyun" başlayacağı şeklinde öngörülmüştür. Türkiye'nin bu beş yeni cumhuriyete, demokratik devlet yapısı, planlı kalkınma modeli, sosyal- siyasi yapısı ve uyguladığı serbest piyasa ekonomisiyle model olacağı ümit edilmiştir. Bu iddiaların arkasında ise Türkiye ile Orta Asya'daki yeni kurulan cumhuriyetler ile özerk ve muhtariyet statüsündeki pek çok topluluk ile aynı tarihi, etnik ve kültürel kökenden gelen ortak geçmişi ve bağlarının bulunduğu görüşleri vardır.

Türkiye'nin Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri üzerindeki etkilerinin karşılıklı işbirlikleri 2000'li yılların başlarından itibaren artmaya başlamıştır. Ancak Türk dış politikasında doktriner bağlamda bir eğilimin daha etkili yerleştirilmesi gerekmektedir. NATO üyeliği ile birlikte Türk dış politikasında gözüken Atlantikçi eğiliminin ürettiği "tek yön" seçimi son yıllarda yaşanan konjonktürel gelişmeler ve uluslararası dengelerin eksen merkezlerindeki kaymalarla birlikte değişmeye başlamıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Türk dış politikasında Neo Avrasyacı yönelimin Orta Asya bağlamında pekiştirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda enerji hatları üzerinden başlayan Türkiye Orta Asya ilişkilerinin Türkmenistan özelinde ilerleme kat etmesi gerekmektedir. Öncelikle Hazar bölgesi enerji kaynaklarının başrolünde bulunan Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki mesafeli duruşun giderilmesinde Türkiye'nin stratejik işbirliklerinin önünü açarak ve yeni nesil politika önerileri ile "büyük ağabey" rolünü güçlendirmesi gerekmektedir. Bölge üzerinde Rusya, ABD ve Çin gibi domine edici güç merkezlerinin kendi çıkarları doğrultusunda attıkları adımlara karşın Orta Asya'da, Türkiye'nin başını çektiği yeni bir Türki Cumhuriyetler inisiyatifi geliştirmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdrakhmanova, Zaira (2011). *Orta Asya'da Bölgesel Birlik Tartışmaları ve Türkiye*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Abid, Sebina (2015). İsmail Gaspralı'nın 'Gün Doğdu' Romanında Varlığını Millete Feda. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, S: 3, s. 116-126.
- Aras, Osman Nuri (2003). *Azeybaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi*. Qafqaz University Kafkasya Araştırmaları Merkezi, On-Line: https://www.academia.edu/34105010/AZERBAYCAN_EKONOM%4%B0S%4%B0_MAKRO_EKONOM%4%B0K_VE_SEKT%3%96REL_ANAL%4%B0Z, Erişim Tarihi: 20.07.2019
- Atayev, Vepa (2014). *Uluslararası Sistem ve Güvenlik Sorunlarının Türkmenistan Dış Politika Karar Alma Süreci Üzerine Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi T.C. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Aydın, Faruk (2018). *Türkmenistan'ın Dış Politikası*. (15.02.2018), On-Line: <https://www.tarihakli.com/turkmenistanin-dis-politikasi/>, Erişim Tarihi: 20.07.2019
- Babayeva, Vefa (2013). *Haydar Aliyev Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Berber, Mesut ve Fikret Birdişli (2012). Türkmenistan'da Berdimuhamedov Dönemi. *KSU İİBF Dergisi, Kahramanmaraş*, S: 2, s. 39-54.

- Budak, Tükan, (2015). *Söylemler ve Eylemler Bağlamında: Türkiye'nin Orta Asya Politikası*. İstanbul: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM).
- Çağatay, Mehmet (2015). *Orta Asya Bütünleşmesi: Engeller ve Teorik Değerlendirme*. Yüksek Lisans Tezi, Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çarıkcı, Emin (1997). Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye'nin Katkıları. *Yeni Türkiye Dergisi*, S: 16, s.765-772.
- Çelik, Edip (1969). *100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Devlet, Nadir (1990). *İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914)*. Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Doğan, Ahmet (1997). Orta Asya Ülkelerinin Dış Pazarlara Açılma ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatının(ECO) Rolü. *Yeni Türkiye Dergisi*, S: 16,s. 803-806.
- Erdem, Demirhan Fahri (2011). Mazlumların Kuramcısı ve Stratejisti: Sultan Galiyev. *Karadeniz Araştırmaları*, S: 28, s. 85-113.
- Erdoğan, Hasan ve Selçuk Çolakoğlu (2015). *Bağımsızlığının İlk Yıllarında Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri İlişkileri*. Ankara: TC. Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Ergin, Gözde ve Fahri Türk (2010). Türkiye'de Öğrenim Gören Orta Asyalı Öğrenciler, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, S: 2, s. 35-41.
- Erol, Mehmet Seyfettin (2009). Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Türk Avrasyası. *Avrasyanın Değişen Jeopolitiği - Yeni Büyük Oyun*, (Der. M.S. Erol), İçinde s. 7-52, Ankara: Platin Yayınları.
- Ersahin, Seyfettin (2003). Türkistan'ın 'Verilen Bağımsızlık'tan 'Alınan Bağımsızlığa' Yürüyüşü Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *AÜİFD*, 45(1), 313-343.
- Gümüş, Musa (2015). Türkistan'da 'Vatan' Müdafaacıları: Korbaşlar Hareketi ve Enver Paşa, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, S: 24, s. 649-682.
- Hale, William (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*. (Çev. P. Demir), İstanbul: Mozaik Yayıncılık.
- Hasgüler, Mehmet ve Mehmet B. Uludağ (2009). 'Üçüncü Dünya' Yolunda Rusya ve Orta Asya. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S: 41, s. 39-60.
- Hayit, Baymirza (2006). *Ruslara Karşı Basmaçılar Hareketi Türkistan Türklüğünün Milli Mücadelesi*. İstanbul: Babıali Kültür Yayınları.
- İğdir Aslıhan (2006). *Soğuk Savaş Sonrası Yeni Türk Cumhuriyetleri Üzerinde Türkiye-İran Rekabeti*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta
- İpek, Nedim (2016). İsmail Bey Gaspıralı ve Göç. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 21, s. 149-162.
- İsmayilov Elnur ve Türkan Budak (2014). Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası. *Bilge Strateji*, S: 6, s. 29-49.
- İşyar, Ömer Göksel (2009). *Karşılaştırmalı Dış Politikalar Yöntemler Modeller Örnekler ve Karşılaştırmalı Türk Dış Politikası*. Bursa: Dora Yayınları.
- Kaçan, Özgür (2015). *Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı Döneminde (1989-1993) Türk Dış Politikası, Türkiye -Türk Cumhuriyetleri İlişkileri*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.
- Karakuş, Burak (2013). *Yeni Jeopolitik Dengeler ve Türk Dünyası*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Kılhoğlu, Mehmet Erkan (2019). Çarlık Rusyasında Ceditçilik/Yeni Usul Hareketi. *Journal of Awareness*, S: 4, s. 65-90.
- Kırmlı, Meryem ve Dilek Temiz, (2004). Soğuk Savaş Sonrası Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası. (Ed. İ. Bal), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, İçinde; 445-462, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Kişi, Erden (2011). *Soğuk Savaş Sonrasında Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye İlişkileri*. Yüksek Lisans Tezi, T. C. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Memmedli, Elşen (2012). *Rus Dış Politikası: Temelleri, Belirleyicileri, Uygulanması (1991-2007)*. Doktora Tezi, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Milliyet Gazetesi (1990). *Özal'a Alkış*. (16.02.1990). On-Line:<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1990/02/16>, Erişim Tarihi: 20.07.2019
- MÜSİAD (2012). Türkiye ve Türkmenistan Bölgede Lider Aktörlerdir. *Forum Dergisi*, OnLine: <http://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum/2012/03/043-049.pdf>, Erişim Tarihi: 20.07.2019
- Nezihoğlu, Halim (1999). *Bağımsızlıktan Günümüze Rusya-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri*. İstanbul: Asya Yayınları.
- Oğan, Sinan (2008). *Türkmenistan'da Neler Oluyor?*. (17.09.2008), On-Line: <http://turksam.org/turkmenistan-da-neler-oluyor>, Erişim Tarihi: 20.07.2019
- Özdemir, Abdullah ve Mesut Çakır (2007). Bağımsızlık Sonrası Orta Asya Ülkelerinin Yoksulluk Sorunu. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 32-41. (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/203516>)
- Özsoy, Bahar (2019). Hazar Denizi Meselesi Bağlamında Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi ve Ekonomik İlişkiler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 451-468.
- Radikal Gazetesi (2007). *Özal'dan Erdoğan'a*. On-Line: <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/namik-kemal-zeybek/ozaldan-erdogana-832181/>, Erişim Tarihi: 20.07.2019
- Ryskulova, Kalmira (2017). *Uluslararası İşbirliği Projeleri ve Orta Asya: Bağımsızlıkları Korumaya Güç Dengesi İçin Arayışlar*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sarı, Burak (2018). *Saparmurat Türkmenbaşı Dönemi Türkmenistan-Türkiye İlişkileri*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. *Türkiye - Türkmenistan Siyasi İlişkileri*. On-Line: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-turkmenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 20.07.2019
- Tanay, Yücel (2017). *Orta Asya Değil, Türkistan; Sincan Veya Xinjiang Değil, Doğu Türkistan!* (09 Ocak 2017), *Kırmızılar Dergisi*, On-Line: <https://www.kirmizilar.com/tr/index.php/guncel-yazilar3/1838-orta-asya-degil-turkistan-sincan-veya-xinjiang-degil-dogu-turkistan>, Erişim Tarihi: 20.07.2019
- TASAM (2008). *BM Kararı Üzerinden Dağlık Karabağ Problemini Okuyabilmek*. (24.03.2008), Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, On-Line: https://tasam.org/tr-TR/Icerik/824/bm_karari_uzerinden_daglik_karabag_problemini_okuyabilmek, Erişim Tarihi: 20.07.2019
- Taşgöl, Ahmet vd. (2011). *Orta Asya Türk Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları,
- Tellal, Erel (2011). Mirsaid Sultan Galiyev. *Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi*, S: 56, s. 105-133.
- Tunçbilek, Yusuf (2018). 'Orta Asya' değil, Türkistan Sevdalı Bir Entelektüel: Baymirza Hayit. *Dünya Bizim Dergisi*, on-line: <https://www.dunyabizim.com/kitap/orta-asya-degil-turkistan-sevdalisi-bir-entelektuel-baymirza-hayit-h25058.html>, Erişim Tarihi: 20.07.2019
- Türk, Fahri (2010). Türkiye-Türkmenistan İlişkileri 1990-2010. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, S: 2, s. 57-64.
- Uzun, Turgay (2011). *İlk Türk Aydınlanma Hareketi: Ceditçilik ve İsmail Gaspıralı*. on-line: <http://www.ismailgaspirali.org/yazilar/tuzun.htm>, Erişim Tarihi: 20.07.2019
- Yapıcı, Utku (2004). *Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya*. İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Yavan, Duru (2015). *Ankara Jitem Davası Geniş Özeti*. on-line: <https://failibelli.org/wp-content/uploads/2015/11/ANKARA-J%C4%B0TEM-DAVASI-genis-ozeti1.pdf>, Erişim Tarihi: 20.07.2019
- Yıldırım, Emre (2014). Türkiye'de Milliyetçilik ve Milli Kimlik: Türkçülüğün Keşfi ve Ulus-Devletleşme Sürecinde Türk Milli Kimliği. *International Journal of Social Science*, S: 28, s.73-95.
- Yılmaz, Kadir Kürşat (2011). *Türkiye'nin Kafkasya-Orta Asya Dış Politikasının Enerji Koridoru ve Terminali Olmasına Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- YTB (2018). *Azerbaycan'ın Bağımsızlık Günü*, Ankara: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı.
- Yüce, Çağrı Kürşat (2009). Hazar Bölgesi'nde Tehlikeli Oyunlar ve Türkiye. *Jeopolitik*, S: 65, s. 36-49.